

"Namazlıq". Yun. Xovlu, 170x110. XX əsrin əvvəlləri. Əliqəli kəndi, Ağdam rayonu.

KOLANI TAYFASI

(I hissə)

Şahin Əhmədov
tarixçi

E-mail: shahin_ahmedov@yahoo.com

Açar sözlər: Kolanı tayfası, türk, kənd,
Qarabağ, Vedi, Naxçıvan, Şirvan, müharibə

Kolanı tayfaları tarix boyu Azərbaycanın Naxçıvan, Vedi, Dərələyəz, Göyçə, İrəvan, Qarabağ, Şirvan və Muğan bölgələrinin böyük və qədim tayfalarından biri olmuşdur. Orta əsrlərə aid mənbələrdən aydın olur ki, bu dövrlərdən İğdır, Malatya, Kilis, Kayseri, Yozgat, Kahramanmaraş, Karaman, Amasya (Türkiyə), Urmiya, Xoy, Salmas, Qaradağ, Muğan, Xorasan (İran), Kərkük (İraq) bölgələrində bu tayfaya aid yaşayış yerləri olmuşdur. Ərəb, rus, osmanlı, fars və digər mənbələrdə Kolanı adının yazılışı dilə uyğun dəyişdirilmiş, Golan, Golanlı, Gulanlı, Kulan, Kelan, Kolan, Kulanlı, Kolan, Kolanlı, Kolanlı, Kolanlı, Kölenli, Kelanlı, Kelani, Kolanı, Kolanı, Kalançı, Kyelani, Kelandu və başqa formalarda göstərilmişdir. Tarixi mənbələrdə adın bu qədər dəyişməsinə səbəb ilk hərfin "o" hərfindən öncə gəlməsinə baxmayaraq "ke" səsi ilə ifadə edilməsi və bunun həmin mənbələrin yazıldığı bir çox dillərə uyğunlaşmaması idi. Özbəkistan, Türkmənistan və Qazaxıstan ərazilərində, böyük ehtimal ki, Kolanı tayfası ilə bağlı olan Kulan, Kulanbel, Kulan çayı, Golan, Kolan, Gulan, Gulançı, Gulanci, Gulanbay, Kulan-Qıpçaq yer və tayfa adları, Qazaxıstanda Kulan şəhəri olmuşdur. Kolanı tayfasının Azərbaycana gəlmə olması barədə heç bir dəqiq fakt yoxdur. "Kolanı" adının izahına gəldikdə isə, fikrimizcə, Kol, Kül, Gül qədim türklərdə "böyük" mənasında işlənmiş (məsələn, Kül Təgin-Gül Tigin, Kol Erki), bu söz topluluq, "coxluq, böyük, el" mənalərini ifadə edir. Güman edirik ki, "kul, kol" tayfa adı olaraq işlənmiş, "an" şəkilçisini isə "yaşayış yeri" mənasında izah etmək daha düzgündür. Köçdükləri yeni yerlərdə "Kol, Kul tayfasının yaşadığı yer" mənasında işlənən "Kolan, Kulan" toponimində mənsubiyyət bildirən "lı" şəkilçisi də əlavə olunaraq bu yerə aid olan tayfanı xarakterizə etmişdir. Yəni, "Kolan, Kulan yaşayış yerindən olanlar". Düşünürük ki, adın əsli Kolanlı olmuş, dildə "Kolanlı" kimi də işlənmiş, sonradan yazıya köçürüldükdə bir "n" hərfi də düşərək "Kolanı" şəklini almışdır. Azərbaycan ərazisində bu tayfanın adı ilə bağlı bir çox toponimlər mövcud olmuşdur. Şahbuz, Salyan, Siyazan, Hacıqabul, Yevlax və Ağdam rayonlarında

Kolanı kənd adları, Gəncə bölgəsində Kolan-dağ və Kolondağ adları, Şamaxı və Qobustan rayonlarında Ləngəzib silsiləsində Kolanı yaylağı, Dağ Kolanı kəndi, Duzan dağda Kolanı qəbristanlığı, Kolanı Taxta yaylağı, Dübər dağ sistemində Kolanı zirvəsi, Şirvan düzündə Kolanı qəbristanlığı, Kolanı palçıq vulkanı, Kolanı Camal yaylağı, Pirsaatçayın sol sahilində Kolanı yeri, Şahbuz rayonunun ərazisində Kolanı yeri və Kolanı kahası, Culfa rayonu ərazisində Kolanı çay qolu və Kolanı yer adı, Babək rayonu ərazisində Kolanı kənd adı, Tərtər rayonunun Bildirçinli kəndi ərazisində Kolanı yeri, Ağkənd ərazisində Kolanı yatağı, Qərbi Azərbaycan bölgəsində Xaraba Kolanı, Kolanı Aralıq, Kolanı Qışlaq, Kolanı Qırılan, Kolanı və s. bu gün də işlənməkdədir.

Bu tayfanın türkmənşəli olmasına sübut edən dəlillər bu tayfanın ayrıca yaşadığı bölgələrdə belə Azərbaycan dilində danışması, tarixi toponimlər və tayfa adları, məşhur yaşayış yerləri şəxs adları, adət-ənənələr, sifət quruluşu, tarixi mənbələr, müasir tarixi tədqiqatçıların araşdırmalarının nəticələri və digərləridir.

Naxçıvanda Şahbuz rayonunun Kolanı kəndində və kolanlıların yaşadığı digər bölgələrdə Qarıyarıq dağı, Ağbulaq, İman dərəsi, Plov təpə, Palıdlıq, Söyüdlük, Daşlı yer, Səntəpə, Quzey, Güney, Pələngli dərəsi, Daş bulaq, Qaya bulağı, Cabalar, Karvan bulağı, Ardıçlı quzey, Təhnə bulaq, Dəyirman arxı, Kolanısu, Kolanı kahası, Kolanı Qışlağı, Şirinin yeri, Qasımın dərəsi və s., Qarabağ kolanlılarında Umudlu (Ümidli), Güneypəyə, Baş Güney, Orta Güney, Bağlıpəyə, Yedditəpə, Qalayçı, Mollalar, Xaçın Dərbənd, Uşaçlıqlar (Uşaçlıq), Gərək yurdu, Çərəkdar, Çıraqlı, Şeyxavənd,

Mafraş. Yun. Xovsuz. 140x105. XX əsrin əvvəlləri. Əlimədədi kəndi, Ağdam rayonu.

Zili. Yun. Xovsuz. 160x125. XIX əsrin sonları.
Kürdlər kəndi, Ağcabədi rayonu.

Xalça. Yun. Xovlu. 246x145.
XX əsrin əvvəlləri. Sarıcalı kəndi, Tartar rayonu.

Xalça. Yun. Xovlu. 215x135. XX əsrin ortaları.
Xatınbəyli kəndi, Ağdərə rayonu.

İmarət Qərvənd, Hacı Qərvənd, Ağdaş, Kərəmli, Goran, Ballıqaya, Gülyataq, Canyataq, Dəmirli, Əliəğalı, Əlimədətli, Xatınbəyli, Narınclar, Qaralar, Acı (Aji) düzü, Ulubab (Ulubaba), Xaçınçay, Qabartı çayı, Şahbulaq, Qırıxqız dağı, Pirdağı, Taxtabaşı dağları, Siğnaq yaylası, İsmayılbağlı, Almədədli, Kərəmli və s. Şirvan kolanlarının mərkəzi olmuş Dağ Kolanında və ətrafında Allahuaqbər dağı, Duzan (Düzən) dağı, Göyəç piri, Ağdərə, Arpa dərəsi, Başıbağlı, Bərkdərə, Qalacıq, Quşqonmaz, Daşdı bulaq, Kar daş, Keçi yatağı, Girdə yaylası, Gəlin qayası, Göyçə xarmanı, Nuh seləbi, Sarı qaya, Tayalıq yolu, Çənlibel, Şor bulaq, Kamaləddin, Süleyman, İmanlı, Alataxta, Əyricə, Pırəvənd, Lolay, Axsəğli, Hacheydərlı, Goran, Taxta, Yahərək, Sarındaş, Turşulu, Camal, Axtarma, Qızıyıldöən, Dönmüş və s. Vədi mahalın Qaratortpaq, Xartlıq, Qızılxaraba, Kom, Roşoğlu (Roşıdoğlu), Almalıq, Qızilverən, Çınqılı, Böyükbulaq, Ağbulaq, Şavşann bulağı, Ağ yarığan, Vali çayı, Əhməd dərəsi, Şiş dağ, Həzi körpüsü, Cümşüd bulağı, Ağ bulaq, Ağ yarığan, Südlü bulaq, Cölmək bulağı, Kərimbulaq, Arxaşan dağı, Əbdüləsər dağı, Əyricə yaylağı, Sarıqaya və s. Qərbi Azərbaycanın digər ərazilərində Aralıq Kolanı, Yuxarı Kolanı, Şor Kolanı, Hacı Əhməd Kolanı, Alagöz (Əlayoz) dağı, Göyçə gölü, Kolanıqı-

rlan, Rəncbər (Rəncbərə Cəfərxan), Xaraba Kolanı, Kolanı Qışlaq, Timurxan Kolanı və başqa yer adlarının, əksəriyyəti göründüyü kimi, türk mənşəlidir.

Qaravənd (Qərvənd, Qarıbənd, Gərravənd, Gərəkvənd, Qaralar, Qara, Qaralı, Qaraqoğlanlı), Şeyxavənd (Şıxavənd, İsxavənd, Şəxavənd, Şeyxli, Şıxlar), Köçərli, Goran (Coran, Goranlı, Göranlı), Dəmirli, Çıraqlı, Türrəni (Turanı), Ağsaqlı (Axsəqlı), Həzili, Osalı, Lolaylı (Lolaylı), Pırəvənd (Pirəvənd, Papirəvənd), Şadılı (Şidli, Sədli), Alataxtalı, Borravənd, Qaramanlı, Qoyunlu, Vəkəli, Dirəvərler, Zamanlı, Sədirlı, Mirzəxanlı, Bəylər və s. Kolanı tayfasına daxil olan qol və tirələrdəndir (1, s.141; 7, s.63-65; 16, s.11-17). Şirvanda Goran (Osalı, Bəğəhli, Bəylər, Lolaylı, İsgəndərli, Əsədli, Şükürli və b. tirə və obaları), Pırəvənd (Borravənd, Xırda Pırəvənd, Abbasallı, Ağarzalı və başqa), Alataxta (Həzili, Babalı, Zeynallı, Zülfiqarlı, Sadiqlı), Qaraqoğlanlı (Tahirli) adları da çəkilir. Axsəqlilər içərisində Qurbanlı tirəsi vardır. Kolanı tayfasının əsasən Qarabağ və Şirvan-Muğan qollarına aid olan "vənd" sonluğu türk tayfalarına məxsus şəkildə olub, Cavanşir tayfasının qolları içərisində, bülqər tayfalarında işlənmişdir.

Kolanı tayfasının türkmənşəli olması bu tayfanın tədqiqatçıları və başqa tarixçilər

tərəfindən də təsdiqlənmişdir. Bu sahədə N.Bəndəliyev, B.Budaqov, Q.Mustafayev, T.Valiyev, F.Səfərli, İ.Hacıyev, A.Bağirov, A.Qurbanov, N.Xudiyev, R.Yüzbaşov, B.Abbasoğlu, S.Qəniyev, Ə.Ələkbərli, İ.Bayramov, E.Seyidbəyli və digərlərinin tədqiqatlarını göstərmək olar.

Həmin tədqiqatlarda qeyd olunur ki, Kolanı tayfası oğuz tayfalarından biridir. Orta əsrlərə aid mənbələrdə Anadoluda, Kilis ərazisində oğuzların baydili qoluna bağlı hesab edilən Kolanlı tayfasının yaşadığını əks etdirən Kolanı tayfasının oğuzların bir qolu olan qarapapaqlara aid edilməsi, Qazax-Borçalı bölgəsində yaşamış Qarapapaq tayfası barədə araşdırmada bu tayfanın qolları içərisində Kolanlıların da adının qeyd olunması, kolanlıların oğuz tayfalarının üstünlük təşkil etdiyi Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının tərkibində olması, Türkiyənin Yozgat vilayətində yerləşən Kolanlı kəndi sakinlərinin türkmən-oğuz mənşəli hesab olunması, Anadoluda ərazisində yaşamış oğuz tayfa ittifaqına daxil olmuş tayfalarından birinin "Kolanşam türkmənləri" adlandırılması, bu tayfanın adı ilə bağlı olduğunu güman etdiyimiz Golan yer adının Türkmənistanın şimalında, Daş Oğuz (Diş Oğuz) vilayətində yerləşməsi, XVI əsrdə Anadoluda, Sivasda oğuzlarla bağlı

olduğu irəli sürülən Kayı-Kolan kənd adının olması əsasında bu fikrə gəlmək olar. Lakin bəzi tədqiqatçılar bu tayfanı bülqərlərə, peçeneqlərə, kəngərlilərə və digər türk tayfalarına da aid edirlər. Qarabağ kolanlarının məskunlaşdığı Qaraqoyunlu Mirzəxanlı obası (18, s.319), İğdir vilayətinin tarixi sakinliyi olan kolanlıların Qaraqoyunlu hesab olunması və eyniadlı ərazidə yaşaması (13, s.320), Vədi bölgəsində kolanlıların yaşadığı Xınt Qaraqoyunlu kənd adı, Şahbuz rayonunun Kolanı kəndi yaxınlığında tapılmış Qaraqoyunlu-Ağqoyunlu mədəniyyətinə aid edilən daş qoç fiqurları və s. onların XIV-XV yüzillərdə əsasən oğuz boylarından ibarət olmuş Qaraqoyunlu tayfa ittifaqına daxil olduqlarını göstərir. Kolanı tayfası içərisində Qoyunlu, Qara, Qaralar, Qaravənd qollarının olması maraqlı faktlardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Fərman Kərimzadə "Xudafərin körpüsü" romanında Vədi mahalında olan bir sıra kəndlərlə yanaşı Kolanı kəndinin də Qaraqoyunlular tərəfindən salındığını bildirir.

Azərbaycanın əzəli torpağı olan Qarabağda qədimdən yaşayan böyük türk tayfalarından biri də Kolanı tayfası olmuşdur. Kolanlılar əsasən Tartar, Xaçın, Goran və Qabartı çayı boyunca, tarixi Dağlıq Qarabağ, Ağdam, Kolbəcər, Laçın, Basarkeçər, Goranboy, Ağcabədi, Tartar

və Bərdə rayonlarının Qazançı, Gülyataq, Canyataq, Dəmirli, Bruc, Çıraqlı, İsmayılbəyli, Uşaqçılar, Kərəmli, Umudlu, Çərəkələr, Sırxavənd, Qaralar, Narişlar, Xatınbəyli, Baş Güney, Orta Güney, Bağlıpaya, Kolanı, Əliağalı, Cinli, Xaçın-Dərbənd, Əlimədətli, Mollalar, Kolqışlaq, Kürdlər, Manikli (Adıgözəlbəyli), Qalayçılar (Şıxavənd), Papravənd, İmarət Qərvənd, Mərcimək, Gülgəzli, İsmayılbəyli, Zallar, Bezabədi, Məşənəsirli, Ballıqaya, Yedditəpə, Dovşanlı, Əskipara, Sarıcalı, Qarapirim və başqa kəndlərdə yüzilliklər boyu topla olaraq yaşamışdır. Bu tayfanın Qarabağla bağlı tarixinin, yaşadığı ərazilərin və ətraf bölgələrdə

köçürmələrinin tədqiqi nəticəsində onların sayca daha çox olmaları faktını təsdiqləyir. Qarabağın Kolanı tayfaları Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisədə daha böyük sayla malik olmuşdur. Tarixə nəzər saldıqda Qarabağda üç kəndin və bir çox coğrafi ərazinin "Kolanı" adı daşdığı məlum olur. Məsələn, Ağdamda Kolanı zirvəsi, XVIII əsrdə Qarabağın Sir nahiyəsində olmuş Siyahkolan kəndi, son orta əsrlərə aid Qulanlı kəndi və s. Bununla yanaşı, Qarabağın kolanlılar yaşayan kəndlərin çoxusunun bu tayfaya aid olan tirolərin və ya coğrafi ərazilərin adı ilə tanındığı məlum olur. Mənbələrdə tayfanın adı eyni zamanda Kolan, Kulanı, Gu-

Babayeva Gülsüm Muxtar qızı.
(1926). Kürdlər kəndi,
Ağcabədi rayonu.

Xalça. Yun. Xovlu. 320x135.
XX əsrin əvvəlləri. Qalayçılar kəndi, Ağdam rayonu.

Xalça. Yun. Xovlu. 289x127. XX əsrin ortaları.
Narişlar kəndi, Ağdərə rayonu.

Məfraq üzü. Yun. Xovsu. 135x89. XX əsrin əvvəlləri. Umudlu kəndi, Ağdərə rayonu.

iki ayrı Kolanı tayfasının yaşaması, XVI əsrdə İrəvan bölgəsində də Kolanı tayfasının varlığı barədə məlumatlar mövcuddur. Bu mövzunun tədqiqatlarından biri olan N.Bəndəliyev XV əsrdə kolanlıların Qarabağda olduğunu bildirir. Kolanı tayfasının Qaraqoyunlu tayfa ittifaqının tərkibində olması, Qaraqoyunlu tayfalarının XIII əsrdə Azərbaycanda varlığı əsasında Kolanı tayfasının da XIII əsrdə də Azərbaycanda yaşadığını qəbul etmək mümkündür. Bu faktlar tayfanın Azərbaycana, o cümlədən Qarabağa ilk olaraq Şah Abbas zamanında (1587-1629) İranın mərkəzi vilayətlərindən və ya Nadir şah zamanında (1736-1747) Xorasandan gətirilməsi

lanlı, Qulanlı və başqa formalarda da əks olunmuşdur. Bu tayfa ilə bağlı yer adları bəzi yerlərdə fonetik dəyişikliklərə də uğramışdır. Məsələn, Qaravənd (mənbələrdə digər işlənmiş formaları Qərvənd, G(K)ərravənd, Qaribənd və s), Şeyxavənd (Şıxavənd, Şaxavənd və s), Papravənd, Sırxavənd (İsxavənd), Goran (Goranlı, Göranlı, Coran), Dəmirli, Çıraqlı, Əliağalı, Əlimədətli, Köçərli, Qaralar, Vəkəli, Dirəvəllər və s.

Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, Kolanı tayfasının əcdadı olan Kol tayfası hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdən müasir Qarabağ ərazisində məskunlaşmışdır. Erkən orta əsrlərdən burada mövcud olmuş Kolmank, Kolanyurd (Kolayurd-Kolaberd-Çiləbörd-Ceraberd), Kolt, Kalankatuk, Kəlbəcər və başqa yer adlarının bu tayfa ilə bağlı olduğu bəzi tədqiqatçılar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Azərbaycan ərazisində bu tayfanın adı ilə bağlı yer adına Qarabağın cənubunda yerləşən Qaradağda XIV əsrin əvvəllərindən rast gəlinməsi, 1576-1654-cü illərdə indiki Şahbuz rayonunun Qızıl Qışlaq kəndi ərazisində Kolanı nəslinin torpaq sahələri satın alması, Naxçıvan ərazisində 1579-cu ildə

iddialarının uydurma olduğunu ortaya çıxarı. Şah Abbas zamanında (1587-1629) tarixən bu ərazidə yaşayan Kolanı tayfalarının əlavə, yeni Kolanı tayfalarının Qarabağa yerləşməsi "Böyük sürgün" siyasətinin və Osmanlı hücumu zamanı baş verən köçlərin nəticəsi olmuşdur. XVI əsrdən Səfəvi-Osmanlı müharibələrinin təsirinə Qarabağda yaşayan Kolanı tayfaları əsasən Vədi, Dərələyəz, Sürməli və müasir Naxçıvan bölgələrindən olanların axınları ilə daha da böyümüşdür. Osmanlılar Qarabağı ələ keçirdiyi zaman bu mahalın işğal olunan bölgələrinin əksər əhalisi köçmək məcburiyyətində qalmışdır. Bu ərazilərdə sonrakı dövrlərə aid mənbələrdə Kolanı tayfası ilə bağlı Uşaqçılar, Vənktağ (Vənk), Çərəkdər (Çərəkvar, Çərəklər), Gərək, Şeyxli, Ağdaban, Meydan, Yanşaq, Çıraqlı və başqa kəndlərin adları qeyd olunmuş, onların çoxunun müharibə nəticəsində tərk edilmişdir. Gərək kəndi ərazisi qədim Kolanı yurdlarından biri olmuş və bu dövrdəki köçdən sonra yalnız adı qalmışdır. Qarabağın Çərəkdər kəndinin adı XIX əsrin ortalarında Şamaxı qəzasında Pirsat çayı sahilində (Xançobanı nahiyəsində) işlənmiş Çərəkdər yer adı ilə eynidir. Həmin yer həm də Kolanı yeri adlanır. Şirvan Kolanlarının Girdə yaylasında olan qəbristanlığının XVII əsrin əvvəllərində aid olması barədə məlumatlara da istinad edərkən bu adın XVI əsrin sonu-XVII əsrin əvvəllərində baş vermiş Osmanlı-Səfəvi müharibəsi zamanı bir qismi Qarabağdan Şirvana köçən Çərəkvar kəndinin əhalisi tərəfindən yeni yaşayış yerinə daşındığını deyə bilər.

Qarabağın Kolanı tayfasına aid tirə və yer adlarının təhlili bu tayfanın Naxçıvan, Göyçə gölü ətrafı və Şirvan Kolanları ilə əlaqəli olduğunu göstərir. Fikrimizcə, Göyçə gölü ətrafında olan Kolanı tayfasından Qarabağa köçüb yerləşənlər də çox olmuşdur. XVI-XVIII əsrlərdə Qarabağ ərazisində olan bir neçə tarixi "Göyçə" kənd adları və XVIII əsrdə Göyçə gölü sahilindən Qarabağ xanı İbrahim xanın yanına yola düşən kolanlar, sonralar Göyçə gölü sahilindəki Kolanı kəndinin boş olduğunu qeyd edilməsi barədə məlumatlar da bunu deməyə əsas verir. Kolanı tayfasının əsasən Qarabağ və Şirvan-Muğan qollarına aid olan "vənd" sonluğu bir çox türk tayfalarına da məxsus olmuşdur. Qarabağ mahalının Kolanı tayfası içərisində Qərvənd qolu çox böyük olmuş. Qarabağın Kolanı mahalında onların yerləşdiyi ərazilər XIX əsrdə I, II və III Qərvənd (Gərravənd) adı ilə sıralanmışdır. İmarət Qərvənd (Hacı Qərvənd), Çıraqlı

və Umudlu adları ilə tanınan Kolanı kəndləri bu ərazidə yerləşmişdi (sonrakı dövrlərdə bu ərazidən kənarlara böyük sayda köçlər olmuşdur). Qərvənd kəndi Dizaq Cavanşir mahalında da mövcud olmuşdur. Fikrimizcə, Qarabağın Kolanı tayfasının Qərvənd (adın əslisi Qərvənd, yəni "Qaralar, Qara tirəsinə məxsus" olmuş, sonradan ahəng qanununa uyğun şəkildə Qərvənd formasına düşmüşdür) və Qaralar tirə adları, Şirvan kolanlarının Qaraoğlanlı tirə adı, Vədi Kolanlarının Qaratorpaq (Qara tirəsinin torpağı) kənd adı məhz Kolanı tayfasının Qara, Qaralar tirəsinin adının müxtəlif formalarında işlənməsi nəticəsində ortaya çıxmışdır. Dərələyəz mahalında da Qaralar kənd adının varlığı bu cəhətdən diqqəti cəlb edir. Qarabağda bu adın Qaralı şəklində işlənilməsinə də rast gəlinir (Qərvənd-Qaralı, Qaralar şəklində işlənmə adlara Xocavənd-Xocalı, Şıxavənd-Şeyxli, Şıxlar adları da nümunə ola bilər). Qaralar etnoniminin rəng mənasında yox, "qaraböyük" anlamında qəbul edilməsi daha düzgün ola bilər. Sonrakı dövrlərdə Qərvənd tirəsinə məxsus kəndləri bir-birindən fərqləndirmək üçün onları Xanqərvənd, Hacı Qərvənd, Baş Qərvənd, Orta Qərvənd, Ayaq Qərvənd, Kəkilibaylı Qərvənd və s. adlandırmışlar. Qərvənd kəndlərinin tarixi Kolanı yurdlarına yaxınlığı və eyni yerdə yerləşməsi, Xanqərvənd kəndində yaşayan Kolanı tayfası, Tərtər rayonunun Hacı Qərvənd kəndinin əsasını təşkil edən Kolanı tayfası, Qarabağ xanlığının Kolanı mahalının iki Qərvənd oymağı, orta əsrlərdən Kolanların yaşadığı məlum olan İmarət Qərvənd və Hacı Qərvənd kənd adları, Qarabağda Qərvənd adı ilə eynilik təşkil edən (Qərvənd forması ilə) Kolanların Qaralar tirəsi, Şirvan Kolanlarının Qaraoğlanlı tirəsi və Vədi Kolanlarının Qaratorpaq kənd adı Qərvənd tirəsinin Kolanı tayfasına məxsusluğunu göstərən faktlardır. Yuxarıda göstərilənləri kimi Kolanı tayfasının Şıxavənd tirəsinin adının Şeyxli və Şıxlar formalarında da işləndiyi fikrindəyik. Qarabağ xanlığının Cavanşir mahalında Şıxlar obası və iki Qərvənd obası olmuşdur. Çar hakimiyyətinin ilk illərində "Şeyxavənd" adı "İsxavənd" kimi də qeydə alınmışdır. Tarixi Şıxavənd kəndi sonralar "Qalayçılar" adı ilə tanınmışdır. Paprəvənd oymağının adı bu ərazidə olan ziyarət gahının (pir) adı ilə bağlanılır. Düşünürük ki, Şirvan Dərələyəz tirəsinin adı Paprəvəndlə (ola bilsin ki, Papirəvənd) eyni mənşəlidir. Dəmirli kəndi və Naxçıvanın Culfə rayonu ərazisində "Kolanı yeri" adlanan ərazi yaxınlığında Dəmirli yaylağı tayfanın Dəmirli tirəsinin varlığından məlumat verir. Goran tirəsi də böyüklüyü ilə

diqqəti cəlb edir. Goran tayfasının adı Qarabağda orta yüzilliklərdən işlənmiş Goran kəndi, Goran çayı, Qarabağda Goran tayfası və müasir Goranboy rayonunun adında və s. adlarda öz əksini tapmışdır. Məsələn, Əyricə yaylağı (Vədi), Ağrıca və Ağrıcalı (Qarabağ), Əyricə kəndi (Göyçə gölünün şərqi sahilləri), Əyricə yaylağı (Şirvan); Allahəkbər dağı (Vədi) və Girdə yaylağında Allahəkbər dağı (Şirvan); Bəylük obası (Qarabağ), Bəylər tirəsi (Vədi) və Goran tirəsi içərisində Bəylər obası (Şirvan); Mirzəxanlı obası (Vədi) və Qaraqoyunlu Mirzəxanlı oymağı (Qarababağ), hazırda Bərdə rayonunun Vədi mahalından olan Kolanı tayfasının da yaşadığı Mirzəxan Qaraqoyunlu kəndi; İğdir bölgəsində Kolanların yaşadığı Qaraqoyunlu qəsəbəsi, Xınt Qaraqoyunlu kəndi (Vədi) və s.

Nadirqulu xan Əfşar Səfəvi sülaləsinə devirərək özünü şah elan etdikdə, Qarabağda yaşayan Kolanı, Otuziki, Cavanşir, Kəbirli və bəzi digər tayfalar Səfəvi sülaləsinə bağlılıqlarını saxlayaraq etiraz etdiyi üçün şahın əmri ilə Xorasana və Əfqanistanın şimalına sürgün olundular. Həmin dövrdə xristianlar şimal bölgələrinə yerləşdilər. Beləliklə, bu dövrdə genişlənən Çiləbörd (14, s.14), Xaçın və Talış (Gülüstan) mülkiklərinin bir hissəsi məhz bu tayfaya məxsus qədim yurdları əhatə edirdi. Tarixi mənbələrdə burada yerləşmiş Çiləbörd və Talış (Gülüstan) mülkiklərinin "gəlmə" olduğu göstərilmişdir. 1763-1780-ci illərdə erməni kilsəsinin başçısı olmuş S.Yerevanski Qarabağda mövcud olmuş "Kolın ölkəsi" barədə məlumat vermiş, bu vilayətin tərkibinə daxil olan Lev, Yanşaq, Meydan, Xotavəng (Xudavəng), Çapar, Gərək və s. kəndlərin adını çəkmiş, Kolanı tayfasının bir hissəsinin Eçmiədzinə köçüb gəlməsini qeyd etmişdir və özünün türk tayfalarına qarşı mübarizə apardığını bildirmişdir. İrəvan bölgəsində bu tayfa ilə bağlı yer adlarına XVI-XVII əsrlərdən rast gəlinməsi, XVIII əsrdə yaşayan erməni keşişinin onların köçüb gəlməməsi haqqında məlumatın ziddiyyətli olduğunu (və ya sonradan əlavə edildiyini) göstərir.

Qarabağın tarixinə dair bir sıra mənbələrdə bu tayfanın qədim dövrlərdən indiki Tərtər

ərazisində olan Uşaqçı kəndindən Göyçə gölü sahilinə kimi olan ərazilərdə məskunlaşdığı qeyd edilir. Bu ərazi yuxarıda haqqında bəhs olunan "Kolın ölkəsi"nin sərhədləri ilə müəyyən mənada üst-üstə düşür. Qeyd edərkən, bu mənbələrdə Qarabağ tarixi əraşdırıldığı üçün Kolanı məskoninin yalnız Qarabağa aid olan hissəsi göstərilmişdir. Halbuki tayfanın topla olaraq məskunlaşdığı bu ərazi eyni şəkildə Şirvan ərazisindən başlamaqla Dərələyəz, Vədi, Dərəşəhbuzun şimalı, İğdir, Aralıq, Göyçə gölü sahilləri, İrəvan bölgələrinin içərilərinə doğru davam edirdi. Tərtərdən Göyçə gölüna kimi ərazinin sakinləri olan Kolanlar ilk öncə İrəvan xanlığına tabe idi. Pənahəli xan Qarabağ xanlığının ərazisini genişləndirərək Tərtər çayı sahilindəki Uşaqçı günbəzindən yuxarı, Göyçə sahilindəkə olan və İrəvana tabe olan "Kolanı məskəni" (Qarabağ xanlığının salnaməçiləri qədim mənbələrə istinadən ərazini bu cür adlandırdır) tutur (14, s.116). XVIII əsrin ortaları-XIX əsrin 30-cu illərində mövcud olmuş mahalın qərbdən Göyçə gölü, şərqdən Gülüstan və Çiləbörd mülkikləri, şimaldan

Aslanova Madina Mirza qızı. (1933). Manikli kəndi, Ağdərə rayonu.

Murovdağ silsiləsi (sonrakı dövrlərdə Murovdağ Həmzə Çimən, Qanlı göl və başqa yurd yerlərində Kolanı obalarının yerləşməsindən məlum olur ki, Murovdağ silsiləsi tayfanın yaylaq yerlərindən olmuşdur), cənubdan Xaçın mülkiyyəti və Qocaqurd (Xocayurd) dağı, cənub-qərbdən isə Dərələyəz mahalı ilə sərhəd olduğu, ümumilikdə Kalbacarın çox hissəsi, Basarkeçərin şərqi və Ağdərənin qərb ərazilərini əhatə etdiyi bildirilir. Qarabağ xanlığının şərqi sərhədləri barədə orta əsr mənbələrində bu ərazinin Göyçə gölüna çatması bitdiyi göstərilir. Deməli, Kolanı məskəni İrəvan bölgəsinə qalan ərazilər də böyük idi və bu ərazilərdən olan Göyçə gölünün şərqi sahilləri sonra da İrəvan xanlığının ərazisində qalmışdı.

Ağa Məhəmməd şah Cəqarın hücumu ərafında Tiflis valisi, Şamaxı hakimi Mustafaxan və Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan mübarizə aparacaqları və bir-birlərinə kömək edəceklərində dair razılaşdıqlarından, bu itti-faq çərçivəsində 1795-ci ildə İbrahimxəlil xan

kömək üçün Qarabağ ellərindən bəzi obaları, o cümlədən kolanların bir qismini Tiflisə və Şirvana göndərir. Göndərilən obalar həmin ərazilərin müdafiəsini artırmaqda köməklik etməli idi. (14, s.220-221) Şirvana göndərilmə barədə dəqiq məlumatlar olsa da, Tiflisə göndərilən tayfalar içərisində bu tayfanın olub-olmaması mənbələrdə öz əksini tapmamışdır. Lakin əslən bu tayfadan olan, 1736-cı ildən

Hacıyeva Məsumə Məhəmməd qızı.
(1926). Kürdlər kəndi, Ağcabədi rayonu.

1828-ci ilədək Qarabağın siyasi hadisələrini əhatə edən "Qarabağnəmə" əsərinin müəllifi, rus ordusunun kapitanı Mirzə Adıgözal bəyin ailəsinin bu köçün tərkibində Tiflisə göndərilməsi, digərlərinin də göndərildiyindən xəbər verir.

1795-ci ildə tayfanın bir hissəsi Qarabağdan Şirvana və Gürcüstana göndərilərkən, onların boş qalmış tarixi yurdlarına bəzi digər tayfaların da yerləşməsi mümkündür. Kolanı mahalında bəzi digər tayfa adlarının meydana gəlməsi də bununla bağlıdır. Qeyd edək ki, Qacarın Qarabağa hücumundan bir müddət sonra kolanların yalnız bir hissəsi öz tarixi yurdlarına geri qayıtmışdır. (14, s.220-221)

Bəzi ədəbi mənbələrdə bu tayfa haqqında məlumatlara rast gəlirik. Məsələn, Baba bəy Şəkir (1780-1845) "Quberniya bina olandan bəri" adlı satirik bir şeirində yazır:

*Qarabağın haramisi, yalanı,
Üstə düşsən dəmişməzlar yalanı,
Şimdi derlər təqəllübdə
Kolanı Cəmiliyyə, Kürdüstana dönüb.*

Şeirinin ümumi məzmununa görə, "Qarabağın qaçaq-quldurları (hərami) deyir ki, saxtakarlıq-

la və ya kələklə (təqəllübdə) Kolanı ərazisinin Cəmiliyyə, Kürdüstana döndüdü". Burada, ehtimal ki, çar Rusiyası tərəfindən təbliğ olunan bir yalana tənqidi etiraz bildirilir. Çünki çar Rusiyası müsəlmanları öz əleyhinə olan bir təhlükə mənbəyi kimi gördüyündən, onlar arasında etnik və dini zəmində parçalanma yaratmağa çalışırdı. Qeyd edək ki, kolanlar çar hökuməti tərəfindən düşmən olaraq dəyərləndirilirdilər. Buna görə də bu tayfanın parçalanması və məhv edilməsi siyasəti icra edilirdi. İrəvan

Xalça. Yun. Xovlu. 330x117. XX əsrin əvvəlləri.
Kərəmlər kəndi, Ağdərə rayonu.

xanlığının Rusiyanın xidmətində olan gürcü çarı II İraklidən və sonrakı dövrdə ruslardan müdafiəsində kolanların yaxından iştirakı, Rusiyanın Qacarlar dövləti ilə müharibəsində Qarabağ kolanlarının daha çox Abbas Mirzənin tərəfində döyüşməsi, İ.F.Paskeviçin çara yazdığı məktubda onların tabe olmaq istəmədiklərini qeyd etməsi çar Rusiyanının bu mövqeyi üçün əsas olmuşdur. Həmçinin, böyüklüyü və yaşadığı ərazilərin çox hissəsinin Qarabağ, Naxçıvan və indiki Ermənistanı əhatə etməsi çar Rusiyanının bu bölgələrdə "Böyük Ermənistan" yaratmaq siyasəti ilə zidd olduğundan, tayfanın göstərilən ərazilərdə sıxışdırılmasına (və ya çıxarılmasına şərait yaradılmasına) səbəb oldu.

Çar Rusiyanının Azərbaycanı işğal etdiyi zaman, Qacarla müharibənin gedişində Qarabağın Kolanı tayfası bölgədə çar hökumətinin əleyhinə olan bir qüvvə kimi tanınırdı. Abbas Mirzə tərəfindən göndərilən Kolanı Əliməmməd adlı şəxsin çar ordusunun cəbhə xəttində olan komandanlığına Qacarlarnın tərəfinə keçməyi təklif edən məktub gətirməsi,

Məhərrəmovə Tovuz Ələmşah qızı.
(1946). Kürdlər kəndi, Ağcabədi rayonu.

Abbas Mirzənin yanında bu tayfadan olan nümayəndələr barədə məlumatlar həmin şəxslərin təmsalında kolanların bir hissəsinin Abbas Mirzənin ordusuna qatıldığını göstərir. 1812-ci ildə Pirqulu bəy Qacar Abbas Mirzənin tapşırığı ilə bir sıra digər tayfalarla yanaşı, Qarabağ və Şirvan kolanlarının bir hissəsini Qacarlarnın əlində olan Muğan, Naxçıvan və İrəvan bölgələrinə köçürtdü. Naxçıvanın və İrəvanın ruslar tərəfindən işğalı bu bölgələrdən də Türkiyə və İrana böyük əhali axımına səbəb ol-

Zili. Yun. Xovsuz. 210x91. XX əsrin əvvəlləri.
Bağlipayə kəndi, Kalbəcər rayonu.

muşdur. Rusiyanın Qarabağı işğal etməsindən sonra, Kolanı mahalından ətraf bölgələrdə böyük köçlər olmuşdur. Mənbələrdə Araz çayından Goran çayına kimi bütün Qarabağ torpağının boşaldığı və əhalinin Arazın cənubuna köçdüüyü bildirilir.

1820-ci illərə aid mənbələrə görə, Qarabağın Kolanı mahalı iki Karravənd (Qorvənd, Qaravənd), İsxavənd (Şixavənd, Şeyxavənd), Aqmahi, Sırxavənd, Qızılhacı, Dinnibəyhmədli (ola bilsin ki, Cinli və Bayahmədli), Cəmili və Qaraqoyunlu Mirzəxanlı oymaqlarından (kənd icmaları) ibarət idi. Qeyd edək ki, mahal heç də bu tay-

faların yaşadığı bütün araziləri əhatə etmirdi. 1830-1890-cı illərdə çar Rusiyasının Qarabağa köçürdüyü ermənilər elə çar hökumətinin köməyi ilə tayfanın indiki Kəlbəcər rayonu ərazisindəki bir sıra yurdlarına, o cümlədən Dədə Vəng alban kilsəsi bölgəsinə yiyələnir. 1872-ci ildə Kolanların yaşadığı kəndlər olan Qazançı, Gülyataq və Canyataq kəndlərini ermənilərə verir. Bu kəndlərin əhalisi Ballıq-

Quliyeva Səkinə Yunis qızı.
(1910). Kolanı kəndi, Tərtər rayonu.

yaya, Güneypəyəyə və Manikə (Adıgözləbəyli) köçməyə məcbur olur. Həmin illərə aid sənədlərdə Zallar, Bezavatlı, Qarapirim, Çaldıran kimi kəndlərdə də kolanların yaşadığı qeyd olunur ki, sonrakı dövrlərdə bu kəndlərin də bəzilərinə ermənilər yerləşdirilir. 1870-ci illərdə Xaçın və Tərtər boyu ərazidə Kolanların məskunlaşdığı kəndlərin sayı on altıya yaxın olmuşdur.

1873-cü ildə Gəncə quberniyası tərkibində mərkəzi Tərtər olan Cavanşir qəzası yaradılır. Kolanı kəndləri əsasən bu inzibati ərazi vahidinin tərkibinə daxil edilir. Bəzi sənədlərdə isə bu mahalın naibinin "Kolanı və Cavanşir mahallarının naibi" kimi adlandırıldığı bildirilir. 1890-cı ildə çar hökumətinin ermənilərə xüsusi imtiyazlar vermə və başqa siyasətlərinə etiraz bildirən kolanlar, daha çox Xaçın çayı bölgəsinin bəyləri indiki Yevlax rayonunun Kolanı, Malbinəsi və Qoyunbinəsi ərazilərinə sürgün edilir. Burada məqsəd bölgəyə erməniləri yerləşdirmək və tayfanın mərkəzə təbə olmasını asanlaşdırmaq idi. Yalnız çar hökuməti dağılan arafədə və dağılıdıqdan sonra sürgün olunan kolanların bir qismi Qarabağa qayıdaraq bilməmiş, digərləri isə əsasən yuxarıda göstərilən üç kənddə yaşamağa davam etmişlər.

XX əsrin əvvəllərində Cavanşir qəzasında 24-ə yaxın kəndin Kolanı tayfasına məxsus olduğu bildirilir. Bu illərdə çar Rusiyasının köməkliyi ilə ermənilər böyük ciddi-cəhdlə Tərtərin Kolanılar yaşayan kəndlərini boşaltmağa başlamışlar. 1905-1907-ci illərdə çar məmurlarının ermənilərin silahlanmasına

şərait yaratdıqları, onlara kömək göstərdikləri və azərbaycanlıların qətləmlərinə göz yumduqları bu kəndlərə də ağır zərbə oldu. M.S.Ordubadi qeyd edir ki, əhalisi Kolanlar (yəni Kolanlar) adlandırılan Dəmirli, Hacı Qərvənd, Çıraqlı, Umudlu, İmarət Qərvənd, Şəxavənd, Göynəpəy, Əliqəli, Sırxavənd və İsmayılbağlı kəndləri Cavanşir qəzasının Dağbasar sahəsində, Tərtər dərəsi və Xaçın çayı boyunca yerləşmişdilər. 1905-ci ilin noyabrında 10 min nəfər erməni quldurları tərəfindən Dəmirli kəndi tutulur. Hər bir kəndin təkbaşına özünü müdafiə etdiyi şəraitdə işğal olunan Çıraqlı və Hacıqərvənd kəndlərinin əhalisi qonşu Pürxud kəndinə geri çəkilir, sonra yenə erməni əhatəsində qaldıqlarından bu kənd də tərk edilir. Sarov kəndinə köçən Hacı Qərvənd əhalisi 1913-1918-ci illərdə indiki Tərtər rayonuna köçərək indiki Hacı Qərvənd kəndini salır. Bununla Tərtər dərəsində tək mühasirədə qalan və çar hökumətindən mühafizəçə istəyən Umudlu kəndinin üzərində qara buludlar yaranır. Çar hökumətinin mühafizəçə təmin etmədiyi şəraitdə məhv edilmək təhlükəsi ilə üzlənən kənd camaatı 1905-ci ilin dekabrında kəndi tərk edib Azərbaycanlıların çox olduğu bölgəyə köçərək yolda erməni daşnaklarının mühasirəsinə düşür və 40 evdən ibarət olan kənd əhalisindən 150 nəfəri öldürülür, qadınların bir qismi asır götürülür və yalnız 30 nəfər qaçıb qurtara bilir. Beləliklə, ermənilər XX əsrin əvvəlinə Azərbaycanlıların digər bir soyqırımını-Umudlu soyqırımını ilə qədəm qoyur. Həmin illəri "qanlı illər" kimi səciyyələndirən M.S.Ordubadi Umudlu camaatına edilən

əziyyətin heç bir millətə edilmədiyini ürək ağrısı ilə bildirir.

İmarət Qərvənd kəndinin də boşaldılması ilə Tərtər bölgəsi ermənilərin əlinə keçir və hücumların yeni hədəfi Xaçın dərəsi olur. 1905-1906-cı illərdə hücumlar nəticəsində Əliqəli kəndi əhalisi köçərək qonşu Əliməddəli kəndinə yerləşir. 1906-cı ilin yanvarında Şıxavəndi tutan ermənilər Papravəndə hücum edirlər, lakin iki günlük döyüşdə qovulan kəndlərin əhalisi və köməyə gələn digər könüllü qüvvələrdən ibarət birləşmələr erməni qulduru Hamazaspi məğlub edərək geri çəkməyə məcbur edirlər. Bir məsələni qeyd etmək gərkdir ki, Qarabağ xanlığı zamanı bu ərazidə 14 kənd (7, s.62), 1872-ci ildə isə 16 kənd, XX əsrin əvvəllərində 24 kənd Kolanların yaşadığı kəndlər kimi qeyd olunur, dusa, sonrakı illərdəki məqsədi köçürmə siyasəti və dinc əhalinin qırğınları bu sayın kəskin şəkildə azalmasına gətirib çıxardı.

1907-ci ildən başlayaraq işğal olunan Kolanı kəndlərinin əhalisinin bir qismi köçkün olaraq sığındıqları indiki Tərtər, Yevlax, Bərdə və başqa rayonların ərazilərindən tarixi yurdlarına qayıtmağa başladılar. 1917-ci ildən hadisələrin gedişatı bu kəndlərin əhalisinə yenidən ağır zərbələr vurdu. Erməni silahlı dəstələri 1917-ci ilin dekabrından Kolanı və digər qonşu kənd icmalarına qarşı basqınlara başlayır. 1917-ci ilin dekabrından-1918-ci ilin sonunadək erməni quldur dəstələrinin Kolanı icmasının kəndlərini (azalaraq 12 kəndə enmişdi) mühasirədə saxladığı, mal-qaranı sürüb apardıqları, vaxtaşırı basqınlara edərək onlardan Ermənistan dövlətini tanımağı tələb etdiyi, zorla vergi

Xurcun. Yun. Xovsuz. 125x46. XX əsrin əvvəlləri.
Kürdlər kəndi, Ağcabədi rayonu.

Mafraq (fragment). Yun. Xovsuz. 139x104. XX əsrin əvvəlləri. İsmayılbağlı kəndi, Ağdam rayonu.

Xalça. Yun. Xovlu. 352x155. XX əsrin ortaları. Mərcimək kəndi, Kəlbəcər rayonu.

yığıldığı və başqa özbaşnalıqlar etdiyi həmin dövrün sənədlərindən məlum olur. Cavanşir qəzasının Müsəlman Milli Komitəsi düzənlik bölgədə yerləşən ermənilərin dağıtılmasının ermənilər maskunlaşan kəndlərə köçürülməsini, Kolanlıların isə düzənliyə endirilməsini irəli sürərək ermənilərin köçürülməsi ilə onların təhlükəsizliyini təmin etsə də, Kolanı kənd icmasına heç bir köməklik göstərilmədi. Nəticədə erməni təqiblərindən bezmiş Cavanşir qəzasının bir neçə kəndinin, o cümlədən İmarət-Qərvənd kəndinin əhalisi və Umudlu kəndi əhalisinin bir hissəsi dövlətdən heç bir kömək ala bilmədiklərindən payız aylarında böyük tələfatla Murovdəyi aşaraq, Cavanşir qəzasının düzənlik kəndlərinə köçürüldülər. Beləliklə, 1917-ci ilin sonu-1918-ci ilin sonunadək Dəmirilər, İmarət-Qərvənd, Çarəkdar, Umudlu (Ümidli), Qaralar,

Sırxavənd, Əliağalı, Xaçın Dərbəndli, Şıxavənd, Bruc, Çıraqlı (Bruc və Çıraqlı kəndlərin əhalisi həmin hadisələrdən sonra Tərtərə yerləşmiş, bu kimi axınlar nəticəsində Tərtərdə Kolanlılar böyük sayda məlik olmuşlar) və Aji-Qərvənd kəndlərinin əhalisi ermənilər tərəfindən yenidən çıxarıldı. Əhali yenidən Azərbaycanın mərkəzi bölgələrinə köçmək məcburiyyətində qaldı. XX əsrin əvvəllərində Qarabağ ərazisində Kolanı adı ilə üç kəndin olduğu qeyd olunsa da göstərilən hadisələrdən sonra yalnız bir Kolanı adlı kənd qeyd olunmuşdur.

1918-ci ildən Qarabağın tarixi ərazilərindən olan Zəngəzur mahalında da ermənilər qırğınlar törətdi. Andranikin və Njdenin quldur dəstələri dinc əhaliyə divan tutdu. Andranikin başçılığı ilə 1919-cu ildə Zəngəzurun Kolanı kəndinə hücum edilmiş, kəndin əhalisi qətl edilmiş və bu hücumlarla dağıdılan kənd bir daha bərpa olunmamışdır. Sovet hakimiyyəti zamanı boş qalmış bu ərazi Kolanlı adını saxlamışdı. Bu kəndin qədim tarixi və hücumdan sonra sağ qalan əhalisinin hara köçməsi barədə hələlik məlumatlar əldə edə bilməmişik.

Sovet hakimiyyəti də çar Rusiyasının Qafqaz siyasətini davam etdirərək Azərbaycanlıları sıxışdırıb çıxarmaq, Ermənistanın ərazilərini Azərbaycan əraziləri hesabına böyütmək yolunu tutdu. Dağlıq Qarabağda ermənilərə geniş hüquqlar verən muxtar vilayət yaradıldı və bu muxtar vilayətin tərkibinə bütövlükdə Azərbaycanlıların yaşadığı Şuşa şəhəri və eləcə də 10-dan çox Kolanlı yaşayan kənd daxil olmaqla digər müsəlman kəndləri qatılaraq muxtar vilayətin hüddütləri genişləndirildi. Sovet respublikasının rayonlaşdırılması ilə əlaqədar Cavanşir qəzası 1929-cu ildə ləğv edildi. Yeni rayonların yaradılması zamanı qədim Kolanı mahalı bir neçə rayon arasında bölündü. Bundan əvvəl acınacaqlı şüaxında göstəriləndiyi kimi DQMV-nin ərazisinə qatılan Kolanı kəndləri oldu. Muxtar vilayətin tərkibində uzun müddət ermənicə adlandırılan Mardakert-Ağdərə rayonu bu kəndlərin çoxunu əhatə edirdi. Ağdərə rayonunun qərb əraziləri qədim Kolanı mahalının bir hissəsi olmuş, bundan əlavə bir neçə yaşayış məntəqəsi də Kolanı tayfasına məxsus idi. 1918-ci il hadisələri zamanı Cavanşir qəzasının Sarov kəndi erməniləri Kolanı kəndi əhalisinə məxsus torpaqlara yerləşmiş və ermənilərin yaşadığı Sarov kəndi və müsəlmanların Kolanı kəndi arasında münafiqlik sovet dövrünün əvvəllərində də davam etmişdir. Bu məsələni araşdırmaq üçün Qarabağa ezam edilənlərdən biri olan M.C.Bağirov məruzəsində yazmışdır ki, ermənilərin bir qismi bu ərazini tərk

Xalça. Yun. Xovlu. 210x135. XX əsrin əvvəlləri. Sırxavənd kəndi, Ağdərə rayonu.

etməmiş və ərazidə qalan ermənilər beş min nəfərə yaxın Kolanı tayfasından olan əhalinin torpaqsız qalmasına səbəb olub. M.C.Bağirov bu vəziyyəti öyrəndikdən sonra məruzəsində "Kolanı tayfası Qarabağın ən narahat tayfalarından biridir, əgər onlar bugünədək susublarsa, deməli hökumətdən ədalətli həll yolunu gözləyirlər" deyə bildirmişdi. Sarov kəndinin tarixinə nəzər saldıqda ermənilərin Qarabağa yerləşdirilməsindən əvvəl kəndin Kolanı əsilli M.Adigözəlbəy mülkü olduğu, 1913-1918-ci illərdə ermənilər tərəfindən didərgin salınmış Kolanlıların kəndi olan Hacı Qərvənd əhalisinin də Sarovda yerləşdiyini görürük. Lakin Sarovla bağlı bu münafiqədə sovet hökuməti yəne erməniləri dəstəklədi və qanunsuz zəbt

Xalça. Yun. Xovlu. 225x137. XX əsrin əvvəlləri. Çarəkdar kəndi, Ağdərə rayonu.

edilən Kolanı torpaqları sovet hökuməti tərəfindən "erməni kəndi" olaraq qanunlaşdırıldı. Yerli əhalinin tarixi adət-ənənələri, dini xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan həyata keçirilən zorla sovetləşmə tədbirləri və digər səbəblərdən 1930-cu illərdə Kəlbəcərdə və başqa yerlərdə üsyanlar baş verdi ki, bu üsyanların bəzilərində Qarabağ Kolanlıları da iştirak edirdi. Zallar Araz, Qaçaq Osman, Qaçaq Gəncim və Qaçaq Şahmalı kimi Kolanı

qəhrəmanları bu mübarizənin öndərlərindən olmuşdur. 1937-ci ildən güclənən repressiya dalğası bu üsyanlarla əlaqəli olanlar, o cümlədən bir çox günahsız insanları qurban etdi.

1950-ci illərdə sovet hökuməti bölgədə elektrik və yollar çəkilməsi, nəzarəti gücləndirmək, boşaldılmış əlverişli ərazilərə erməniləri yerləşdirmək və xalqlar dostluğu adı altında yürüdülmüş assimilyasiya planlarını gerçəkləşdirmək məqsədi ilə ilə yaylaqlarda yerləşən bir sıra Kolanı oba və kəndlərini ləğv etdi və onları mərkəzi hakimiyyətin nəzarət edə bildiyi düzənlik bölgələrə enməyə məcbur etdi. Beləliklə, 1953-cü ildə Qarabağda Vəkəli, Coran, Diravəllər və başqa obalar ləğv edildi və onlar Xaçın çayının sol sahilində olan çökəkliklərə endirildi. 1950-ci illərdə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində və ətraf rayonlarda Azərbaycanlı əhaliyə qarşı yönəlmiş təzyiqlər nəticəsində

əhalinin bu bölgələrdən kütləvi miqrasiyası baş verirdi. Ağdərə rayonunun ən böyük Kolanlılar yaşayış kəndi olan Sırxavənddən əhalinin ətraf rayonlara səpələnməsi və hətta Sırxavəndin əhalisindən də çox bu kənd əhalisinin kənar rayonlarda mühacirətdə olması faktı əhalinin məcburi daxili miqrasiyasına nümunə olaraq göstərilir. Sovet dövründə Ağdərə rayonunun əsasən Kolanlıların olduğu ondan çox Azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində lazımı xəstəxana, poçt və s. yaradılmadığı halda, eyni rayonun erməni kəndlərində bu sahədə bütün şərait təmin edilmişdi. Bütün bu proseslərlə sovet hökuməti DQMV-də ermənilərin say nisbətini artırmağa çalışırdı və buna nail oldu.

1987-ci ildən başlayaraq Qərbi Azərbaycanda-İndiki Ermənistan ərazisində yaşayan Azərbaycanlılara qarşı hücumlar, qətl və qarətlər gücləndi. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində Qarabağın Kolanı elləri başdan-başaya səhəh övrədlərini qanı ilə boyandı, bu ellər qatı düşmənlə mübarizədə çox igidlərini qurban verdi. Kolanı ellərindən Yelmar Edilov, Nadir Əliyev, Əlabbas İsgəndərov Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunmasında göstərdikləri igidliklərinə görə Azərbaycan Respublikası Milli Qəhrəmanı adı almış, Allahverdi Qənbərov və Bəxşeyiş Abbasoğlu "Azərbaycan Bayrağı" ordeni ilə, Nuralom Şükürov və Elnur Gülməmmədov "Hərbi xidmətlərə görə" ordeni ilə, Fərhad Əsgərov "General Məhəmməd Əsədov" adına mükafatla təltif olunmuşdur. Ermənilərə qarşı mübarizədə mühüm rol oynayan "Kolanı" qısaqçı təşkilatının üzvləri Vaqif Sankişiyev, Altay Sankişiyev, Aliyev Möhü, Həsənov İsmayıl və Həsənov Rafail qardaşları, Cəlal Quliyev, Möhü Aliyev, Əli Qurbanov, Cahid Gəncəliyev, Altay Sarikşiyev, Ziyadxan Aslanov, Nazim Xanquliyev, Ələddin Abdullayev, Alim Göyüşov, Əvəz Novruzov və başqalarının xüsusi xidmətləri olmuşdur. Qarabağın erməni hücumundan müdafiəsi uğrunda gedən döyüşlərdə Kolanı igidləri Saleh Ələkbərov, Şirəslan Nəsimov, Telman Babayev, Səfiy Fərzəliyev, Vüqar

Əsgərov, Qəzənfər Məmmədov, Elşən Edilov, Natiq Əliyev, Şəmsəddin İsgəndərov, Qədir Şirinov, Azər Rəsulov, Telman Həsənov, Elçin Ələkbərov, Fərman Məmmədov, Səfər Cafarov, Mahir Hüseynov, Əli Əliyev, Baylar Qəmbərov, İlqar Həsənov, Mikayıl Zeynalov, Ələvsət Əliyev, Səməd Fərzəliyev, Qardaşxan Mehdiyev, Bəhmən Məmmədov, İntizam Bəşirov, Natiq Əliyev, Seymur Quliyev, Nuru Ağayev, Zəhid Salmanov, Mazahir Həsənov, Ələmdar Allahverdi, Həsən Cavadov, Ələddin Abdullayev, Qədir Qabilov, Qəzənfər Məmmədov, Əliqulu Alişanov, Ələvsət Tahirov, Zəhid Şükürov, Natiq Abdullayev, Hüsü Aliyev, Şakir Ağamaliyev, Nadir Qasımov, Rəsim Məmmədov, Əkbər Aliyev, Etibar Əliyev, Vidadi Bağirov, Polad Ərəbov, Şakir Bağirov, Nurişəvan Ərəbov, Möhü Aliyev, Cəlal Quliyev, Nazim Hümətov, Məhyəddin Hümətov, Xosrov Xanquliyev, Nizami Xanquliyev, Əli Qurbanov, Zülfüqar Qafarov, Dilqəm Məstanov, Ziyadxan Aslanov, Misir Əliyev, Xəlil Dadaşov, Tağı Almasov, Şahid Almasov, Ağa Almasov, Azər Əliyev, Mahir Kərimov, Maarif İsmayilov, Xəliləğa Bəxşiyev, Elnur Həsənov, Elgün Səmədov, Elnur Muradov, Arzu Məmmədov, Firudin Bayramov, İlqar Məmmədov və başqaları öz adlarını unudulmazların sırasına yazdılar.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Qarabağın bir parçası olan Kolanı yurdlarının da işğalı ilə nəticələndi. Kolanı, Sırxavənd, Qaralar, Narişlar, Xatınbəyli, Baş Güney, Orta Güney, Bağlıpəyə, Əliəğəli, Cırlı, Xaçın-Dərbənd, Əlimədətli, Mollalar, Kürdlər, Manikli (Adıgözəlbəyli), Qalayçılar (Sıxavənd), Papravənd, İmarət Qərvənd və başqa kəndlər işğal olundu və bu kəndlərin əhalisi məcburi köçkünə çevrildi. Doğma yurdlarından didərgin düşərək məcburi köçkünə çevrilən Kolanlılar əsasən Ağdam rayonunun işğal olunmamış bölgəsi, Tərtər, Yevlax və Bardə rayonları və bu rayonların bəzi kəndlərinə, Quzanlı və Bənövşələr qəsəbələrinə və başqa yerlərə yerləşdirildi.

Ədəbiyyat:

1. Abbasoğlu B. Kolanı-Şəhidlər yurdu. Bakı: Səda, 1997, 175 s.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, V c. Bakı, Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyatı, 1981, 592 s.
3. Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət. Bakı: NPB, 1999, 588 s.
4. Bağirov A.N. Naxçıvan otkonomləri. Bakı: Nurlan, 2008, 336 s.
5. Bağirov A.N. Naxçıvan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Elm, 2002, 287 s.
6. Bəxşəliyev V. Naxçıvanın qədim tayfalarının mənəvi mədə. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
7. Bəndəliyev N.S. Dağlıq Şirvanın toponimləri. Bakı: Elm, 2009, 352 s.
8. Ələkbərli Ə.Y. Qərbi Azərbaycan, I cild, Bakı, Ağrıdağ, 2000, 562 səhifə
10. Fərzəliyev Ş.F. Naxçıvanın XVII-XIX əsrlər tarixinə dair qiymətli sənədlər / Naxçıvan, Bakı: Elm, 1999, s. 79-94
11. Hacıyev İ. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Naxçıvan. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 384 s.
12. Hacıyev İ. Ermənilərin Naxçıvana qarşı ərazi iddialarının əsassızlığı və tarixi haqqıqlar // Naxçıvan: Tarixi gerçəklik, müasir durum və inkişaf perspektivləri (9-10 iyun, 2006-cı il beynəlxalq simpozium materialları). Bakı: Təhsil, 2006, s. 33-47
13. Kırzoğlu F. Osmanlıların Qafqaz ellərini fəthi (1451-1590). Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, 550s.
14. Qarabağnamələr. Bakı: Yazıçı, 1991, 450 s.
15. Qeybullaev Q.Ə. Qədim türklər və Ermənistan. Bakı: Azərnaşr, 1992, 140 s.
16. Qəniyev S. Dağ Kolanı-elim mənim. Bakı: Nurlan, 2001, 316 s.
17. Quliyev N.Ə. Naxçıvan xanlığının əhalisi. Bakı: Elm, 2006, 163 s.
18. Mustafazadə T. Qarabağ xanlığı. Bakı: Sabah, 2009, 333 s.
19. Mustafayev Q. "XVIII-XIX əsr qaynaqları "Kolanı mahalı" haqqında", Azərbaycan Dillər Universitetinin "Elmi Xəbərlər" jurnalı, Bakı 2003
20. Naxçıvan abidələri ensiklopediyası. Naxçıvan: 2008, 519 s.
21. Naxçıvan sənəçiliyinin müfəssəl dəftəri. Giriş və tərcümənin müəllifləri akademik Z. Bünyadov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı). Bakı: Elm, 2001, 376 s.
22. Ordubadı M.S. Qanlı illər. 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş vermiş erməni-müsəlman davasının tarixi. Bakı: Qarabağ Xalq Yardım Komitəsi, 1991, 144 s.
23. Seyidbəyli E. Naxçıvan torpaq mülkiyyətinə aid XVII - XVIII əsr Kəngərli arxeoqrafik sənədləri. Bakı. Elm, 2000, 230 s.
24. Səfərliləri F.Y. Naxçıvanda sosial-siyasi və ideoloji mərkəzlər. Bakı: Elm, 2003, 392 s.
25. Şərifli M.X. IX əsrin II yarısı - XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri. Bakı: Elm, 1978, 343 s.
26. Zeynalovlu C. Müxtəsər Azərbaycan tarixi. Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab palatası, 1992, 144 s.
27. Ибрагимов Б.И. Средневековый Город Киран. Азерб.-Москва: 2000, Московская типография №12а, 2000, 176 с.
28. Смирнов К.Н. Материалы по истории и этнографии Нахичеванского края. Баку: Озан, 1990, 156 с.

* (Məqalənin hazırlanması zamanı bir çox internet materiallarına və yerli əhalinin yaddaşında yaşayan məlumatlara da istinad edilmişdir)

Shahin Ahmadov
Historian

Шahин Ахмедов
историк

Kolani tribe
(1st part)

Племена Келаны
(часть I)

Key words: Kolani tribe, Turk, village, Karabakh, Vedi, Nakhchivan, Shirvan, war

Ключевые слова: племена Келаны, турки, деревня, Гарабах, Веди, Нахчыван, Ширван, война

Summary

Резюме

According to historical sources, Kolani Oghuz Turkic tribes have lived in Azerbaijan districts – Karabakh, Nakhchivan, Iravan, Shirvan, Mugan and so on. As a result of the Armenia policy and Armenia policy, Kolani tribes were forced to leave their historical lands in Iravan and Karabakh along 20th century.

Согласно историческим источникам, огузско-тюркские племена Келаны проживали в таких регионах Азербайджана, как Гарабах, Нахчыван, Иреван, Ширван, Муган и другие. В результате политики арменизации со стороны Российской империи и захватнической политики Армении племена Келаны, проживающие в Иреване и Гарабахе, на протяжении XX века были вынуждены покинуть свои исконные земли.